

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

ГЛАДКА Таміла Іванівна

УДК 351.851

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ОСВІТИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 25.00.01 – теорія та історія державного управління

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з державного управління

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
КОРЖЕНКО Володимир Васильович,
 Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України,
 завідувач кафедри політології та філософії

Офіційні опоненти : доктор наук з державного управління, доцент
КАРАМИШЕВ Дмитро Васильович,
 Національний фармацевтичний університет
 (м. Харків), завідувач кафедри менеджменту і адміністрування;

доктор педагогічних наук, професор
ГАВРИШ Ірина Володимирівна,
 Харківський національний педагогічний університет
 ім. Г.С. Сковороди, професор кафедри теорії і методики професійної освіти

Захист відбудеться 24 вересня 2011 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.858.01 Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України за адресою: 61050, м. Харків, просп. Московський, 75, зал засідань (1-й поверх).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України за адресою: 61050, м. Харків, просп. Московський, 75.

Автореферат розісланий « 20 » серпня 2011 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

В.С.Лебець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Динаміка глобальних перетворень, що охопили сучасне суспільство, спонукають Україну до розроблення та реалізації стратегії інноваційного розвитку, яка б забезпечувала державі гідне місце у світовому співтоваристві. Інноваційний розвиток суспільства передусім залежить від розвитку освіти, що сама базується на інноваціях, які сприяють безперервному прискореному оновленню знань і, як наслідок, – економічному й соціальному зростанню країни. Тому інноваційна політика держави має розглядати освітню галузь як головну інституцію культивування інтелектуального потенціалу та підготовки спеціалістів, здатних до реалізації ідеї сталого розвитку українського суспільства.

Проте, впровадження інновацій в освіту України здебільшого проходить стихійно, а інколи й хаотично, без належного цілеспрямованого й системного впливу органів державної влади на орієнтацію освіти до інноваційних змін, визначення нових освітніх орієнтирів та нової якості державного управління.

Основним завданням державного управління у сфері освіти стає забезпечення якісної освіти та її інноваційного розвитку на основі чіткого визначення ролі та функцій центральної, регіональної та місцевої влади в досягненні конкретних цілей.

Важливість та актуальність інноваційного розвитку різних сфер економіки, культури й освіти підтверджена такими основними державними актами та відповідними проведеними заходами, зокрема, Постановою Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації» 27 червня 2007 р. (№ 1244-V), Державною цільовою економічною програмою «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009-2013 роки», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. № 447. У червні 2009 р. відбулися парламентські слухання, присвячені «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», якою передбачається утвердження в Україні інноваційної моделі економічного і соціального розвитку. Стратегія розвиває основні положення Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України, затвердженої Постановою Верховної Ради України 13 липня 1999 р. (№ 916-XIV), уточнює і доповнює їх з урахуванням нових вимог сучасності. Указом Президента України від 30 вересня 2010 р. № 926/2010 «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» 2011 рік оголошено в Україні Роком освіти та інформаційного суспільства й визначено заходи щодо поліпшення функціонування та інноваційного розвитку вітчизняної освіти, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору із збереженням національних досягнень і традицій.

З огляду на це, обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення державного управління інноваційним розвитком освіти в Україні набуває нині особливої актуальності.

Стан наукової розробки проблеми. Теоретико-методологічною основою дослідження стали наукові праці О. Амосова, В. Бакуменка, Д. Карамішева, В. Князєва, В. Корженка, О. Крюкова, Ю. Куца, В. Лугового, С. Майбороди, В. Мартиненка, Г. Одінцової, О. Поважного, Г. Райта, В. Цветкова, Ю. Шарова та ін.

Проблемам державного управління освітою й освітньої політики присвячені дослідження М. Білинської, Л. Гаєвської, Марка Е. Генсона, Кеннет Дейві, Ю. Комара, С. Крисюка, І. Лопушинського, Т. Лукіної, В. Лунячека, С. Ніколаєнка, В. Огаренка, Л. Полякової, Л. Прокопенка, Н. Протасової, Н. Самандас, В. Сиченка, В. Токаревої та ін.

Філософське осмислення розвитку освіти представлено працями В. Андрущенка, І. Зязюна, С. Клепка, В. Кременя, М. Романенка та ін.

На вивченні інноваційних процесів в освіті та управлінні їх здійсненням зосередили увагу такі науковці, як Г. Балихін, Л. Ващенко, І. Гавриш, Л. Даниленко, І. Дичківська, О. Олекс, В. Паламарчук, М. Пономарьов, М. Фуллан, А. Хуторський та ін.

У дисертаційному дослідженні використовуються напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених з теорії інноваційного розвитку, наукові ідеї з інноваційного менеджменту, економіки та соціального управління: М. Альберта, Б. Будзана, В. Геєця, С. Глазєва, П. Друкера, С. Ілляшенка, Клейтона М. Крістенсена, М. Кондратьєва, Г. Менша, Томаса Дж. Пітерса, Є. Подольської, А. Пригожина, С. Ройтмана, Б. Санто, Роберта Х. Уотермана, Ф. Хедуурі, Й. Шумпетера та ін.

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що концептуальні засади формування моделі державного управління інноваційним розвитком освіти не стали предметом системного аналізу, зокрема, в дослідженнях українських науковців, що й зумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась на кафедрі політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України в межах науково-дослідних робіт «Політика територіальних органів влади в умовах трансформації українського суспільства» (державний реєстраційний номер 0106U012322) і «Політика та адміністрування в системі державного управління» (державний реєстраційний номер 0109U004873).

Особистий внесок здобувача у виконання НДР полягає в теоретичному обґрунтуванні шляхів удосконалення державної освітньої політики.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення державного управління інноваційним розвитком освіти (ІРО) в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

– з'ясувати ступінь наукової розробленості проблеми державного управління ІРО у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, уточнити зміст понять «інноваційний розвиток освіти» та «державне управління інноваційним розвитком освіти»;

– узагальнити досвід державного регулювання інноваційних освітніх процесів у розвинутих соціальних практиках (на прикладі США та Німеччини) та визначити можливості його адаптації в Україні;

– проаналізувати чинну нормативно-правову базу щодо забезпечення інноваційної освітньої діяльності;

– дослідити сучасний стан державного управління ІРО та визначити основні його етапи за роки незалежності;

– обґрунтувати головні проблеми державного управління ІРО в Україні та запропонувати практичні рекомендації щодо їх вирішення;

– з'ясувати переваги та ризики процесів децентралізації управління ІРО;

– розробити функціональну модель державного управління ІРО в Україні, яка б забезпечувала системний і послідовний вплив державного управління на інноваційні процеси в освіті;

– сформулювати концептуальні положення щодо перспектив розвитку державного управління ІРО.

Об'єкт дослідження – державне забезпечення розвитку освітньої сфери в трансформаційному суспільстві.

Предмет дослідження – теорія і практика удосконалення державного управління інноваційним розвитком освіти в Україні.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використовуються такі методи дослідження: аналізу і синтезу (у процесі опрацювання наукових джерел та узагальнення наукових концепцій); порівняльного аналізу (при узагальненні вітчизняного і зарубіжного досвіду державного управління інноваційними процесами та для розкриття сутності теорій інноваційного розвитку і державного управління ІРО); абстрактно-логічний (з метою уточнення дефініцій та обґрунтування основних теоретичних положень і формулювання висновків); прогнозування та моделювання (при аналізі перспектив ІРО та розробці функціональної моделі державного управління інноваційним розвитком освіти); єдності історичного і логічного (для дослідження етапів державного управління ІРО за роки незалежності України).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення державного управління ІРО в Україні.

У дисертаційному дослідженні *вперше*:

- запропоновано та обґрунтовано функціональну модель державного управління ІРО, яка включає такі складові: аналіз стану освіти, з'ясування проблем; визначення напрямів ІРО та його прогнозування; стимулювання процесів генерування освітніх інновацій; експертиза та відбір пріоритетних інноваційних проектів; проектування впровадження інноваційних проектів; координування інноваційних процесів; моніторинг ІРО; підготовка відповідних управлінських рішень. Логічна послідовність етапів дозволяє забезпечувати системний і всеохоплюючий вплив державного управління на інноваційні процеси в освіті та її інноваційний розвиток;

удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат з проблематики дослідження, а саме: уточнено поняття «інноваційний розвиток освіти», що стосується безперервного процесу якісних змін в освіті (у завданнях, змісті, методах тощо) на основі впровадження інновацій, завдяки чому освітня галузь отримує реальну можливість своєчасно реагувати на зростаючі соціальні, культурні та економічні виклики суспільства; розуміння «державного управління інноваційним розвитком освіти» як цілеспрямованого, послідовного і системного впливу органів державного управління на процеси в освіті з метою забезпечення її інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності в глобальному освітньому середовищі;

- загальні підходи та принципи щодо усунення недоліків нормативно-правової бази державного управління ІРО з виявленням неточностей, розбіжностей і прогалин у чинних законодавчих документах;

дістало подальший розвиток:

- періодизація етапів розвитку державного управління ІРО в Україні за роки незалежності (визначено й обґрунтовано три етапи: перший – 1991-1998 рр. – етап закладення концептуальних основ ІРО; другий – 1999-2004 рр. – етап інтенсивного розроблення правової бази щодо упорядкування інноваційної освітньої діяльності, з'ясування пріоритетів ІРО; третій – з 2005 р. до теперішнього часу – етап нових стратегічних орієнтирів інноваційної політики держави, пов'язаних з адекватними відповідями на глобалізаційні виклики суспільства);

- концептуалізація переваг та ризиків процесів децентралізації управління ІРО (переваги: обізнаність місцевих органів управління з освітніми проблемами; відповідність до місцевих потреб; реальні можливості для активного ініціювання та впровадження нововведень; пряме й оперативне реагування на вирішення проблем; тісний зворотній зв'язок між суб'єктом і об'єктом управління; ефективний розподіл на власний розсуд коштів та ін.; ризики: недостатність

висококваліфікованих управлінських кадрів; різний рівень ІРО в різних регіонах; зниження інтересу до ініціативності та впровадження нововведень; ризики прийняття поспішних непрофесійних рішень; формальні підходи до вирішення проблем; різний обсяг фінансування освіти в регіонах та ін.);

– систематизація досвіду проведення інноваційної освітньої політики в провідних країнах світу (переорієнтація з державного управління освітою на державне управління її інноваційним розвитком; підвищення конкурентоспроможності національної системи освіти; публічно-комунікаційне управління освітою; співпраця у сфері науки і освіти, держави і приватного сектора; спрямованість освіти на майбутні соціально-економічні виклики і т.ін.);

– концептуальні положення щодо перспектив розвитку державного управління ІРО в Україні (децентралізація та демократизація управління освітньою галуззю; визнання освіти дієвим чинником суспільного розвитку, пріоритетним об'єктом для фінансування; обґрунтоване поєднання державного регулювання інноваційної діяльності у сфері освіти з ефективним функціонуванням конкурентного ринкового інноваційного механізму; широке застосування нововведень при збереженні традицій та національної ідентичності країн і регіонів тощо).

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в можливості використання основних теоретичних положень з удосконалення державного управління ІРО, запропонованих рекомендацій для використання управліннями-практиками.

Сформульовані в роботі висновки та науково-методичні розробки були впроваджені Управлінням освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації (довідка від 15.04.2010 р. № 1025/02-11) та Управлінням освіти і науки Севастопольської міської державної адміністрації (довідка від 20.04.2010 р. № 620), зокрема, при прогнозуванні розвитку освітньої галузі та організації інноваційної освітньої діяльності в регіонах, проведенні процедури експертизи інноваційних освітніх проектів, аналізу стану впроваджених інновацій, а також під час реалізації державних програм та інноваційних проектів.

Результати дисертаційної роботи знайшли своє застосування у діяльності окремих органів місцевого самоврядування, а саме: при обговоренні проектів регіональних освітніх програм та підготовці відповідних рекомендацій щодо забезпечення ІРО на місцевому рівні (довідка Полтавської обласної ради від 17.06.2010 р. № 01-29/331; довідка Кіровоградської обласної ради від 23.02.2010 р. № 16-34/4-10).

Теоретичні положення дисертаційного дослідження використовувались у науково-методичній роботі Центру педагогічних інновацій та інформації Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського (ПОППО) при розробці інноваційних проектів «Школи майбутнього», реалізації програм постійно діючих семінарів з проблематики удосконалення управління інноваційною та експериментальною діяльністю в

навчальних закладах Полтавської області та в процесі викладання на курсах підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів у межах навчального модуля «Менеджмент інновацій» (довідка ПОІППО від 08.04.2010 р. № 441).

Окремі напрацювання впроваджувались у процесі реалізації міжнародних та національних проектів за участі дисертанта, зокрема, програми «Відкритий світ», що адмініструється організацією Американські Ради з міжнародної освіти ACTR/ACCELS (American Councils) за напрямом «управління освітою» (Вашингтон – штат Північна Кароліна, 2008 р.); проекту Міністерства освіти і науки України «Рівний доступ до якісної освіти в Україні» (м. Київ, 2007 р.).

Розроблені в дисертаційній роботі пропозиції стосовно вдосконалення законодавчого освітнього поля знайшли своє відображення у проекті Білої книги національної освіти («Частина 2. Сили змін та вектори руху до нової освіти України») Міжнародного благодійного фонду «Україна – 3000» (м. Київ, 2009 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднені на науково-комунікативних заходах міжнародного та національного рівня, а саме: VIII, X міжнародних наукових конгресах «Державне управління та місцеве самоврядування» (м. Харків, 2008 р.; м. Харків, 2010 р.); міжнародних науково-практичних конференціях: «Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України» (м. Київ, 2010 р.), «Демократичне врядування: наука, освіта, практика» (м. Київ, 2009 р.), «Управління в освіті» (м. Львів, 2009 р.); II Міжнародному освітньому Форумі «Артеківські діалоги» (2009 р.); Всеукраїнському семінарі «Економіка освіти і освітня діяльність» (м. Полтава, 2006 р.), Всеукраїнських читаннях, присвячених пам'яті М.В.Остроградського (м. Полтава, 2005 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення, пропозиції та практичні рекомендації дисертаційного дослідження викладено у 18 наукових і науково-методичних працях, 5 з яких опубліковано в наукових виданнях, внесених ВАК України до переліку фахових у галузі науки державного управління.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертаційного дослідження становить 205 сторінок, у т.ч. – 7 таблиць (на 4 сторінках), 4 рисунки (на 1,5 сторінках), 10 додатків (на 21 сторінці). Список використаних джерел налічує 262 найменування (на 31 сторінці), з них 29 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, аналізується сучасний стан її наукової розробленості, з'ясовується зв'язок із науковими програмами, формулюються мета,

завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про апробацію основних положень і висновків та дані про публікації за темою дослідження.

У **першому розділі** – «*Теоретичні засади державного управління інноваційним розвитком освіти*» – аналізується стан теоретичних напрацювань з теми дослідження у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, з'ясовується зміст понять «інноваційний розвиток освіти», «державне управління інноваційним розвитком освіти», визначаються концептуальні основи державного управління ІРО.

Погляди науковців на природу інновацій є досить різнобічні. «Інновація» розглядається фахівцями як процес і як результат впровадження нововведень, як новий продукт і як інструмент впливу (механізм), проте, в дисертації акцентується увага на головному завданні інновації – забезпеченні для певної системи переходу до якісно вищого стану розвитку. З огляду на це, «інноваційний розвиток освіти» визначається як безперервний процес якісних змін в освіті (у завданнях, змісті, методах тощо) на основі впровадження інновацій, завдяки чому освітня галузь отримує реальну можливість своєчасно реагувати на зростаючі соціальні, культурні та економічні виклики суспільства, а державне управління освітою в умовах прискореного руху суспільства до вищих технологічних укладів не лише має забезпечувати ефективне функціонування системи освіти, а й створювати умови для її інноваційного розвитку.

Одним із визнаних сучасних напрямів у теорії інноваційного розвитку є концепція технологічних укладів, що стосується довготермінового соціально-економічного зростання суспільства у вигляді послідовного заміщення великих комплексів технологічно пов'язаних виробництв (С. Глазьев). Ця концепція є продовженням теорії довгих хвиль та циклів М. Кондратьєва і Й. Шумпетера, де інноваційний процес розглядається як створення нових технологій, що задають коливання усій світовій економіці.

Не менш вагомими є так звані прагматичні концепції інноваційного розвитку, що розробляються сучасними фахівцями, зокрема, Г. Меншем, К. Крістенсенем, С. Ройтманом та О. Фіговським тощо. Так, Г. Менш наголошує на базисних, поліпшуючих та псевдоінноваціях, К.Крістенсен – підтримуючих і «підривних» інноваціях, С. Ройтман і О. Фіговський обґрунтовують необхідність створення системи накопичення і збереження інновацій як авторської продукції, А. Пригожин досліджує генеральні цінності ділової організації – керованість, інноваційність, клієнтозорієнтованість.

Разом з тим, в окремих працях українських науковців аналізуються питання державного управління інноваційними процесами. Зокрема, В. Солових узагальнює основні риси сучасної «інноваційної держави», характерною особливістю якої є не уніфікація людської діяльності, не нав'язування певних принципів і моделей поведінки, а створення реальних передумов для

особистої ініціативи, розвитку та запровадження інновацій. Д. Карамішев звертає увагу на широкомасштабну технологізацію суспільства, можливість запровадження ефективних організаційно-управлінських рішень з метою отримання соціально-економічного ефекту. С. Ніколаєнко пропонує обґрунтовану схематичну модель системи управління інноваційним розвитком національної освіти тощо.

Перспективною для відповіді на виклики сучасного суспільства є нова концепція державного управління «Good Governance» (В. Авер'янов, Т. Безверхнюк, В. Корженко, В. Нікітін, Ю. Шаров та ін.), яка передбачає здійснення економічної, політичної та адміністративної влади на основі принципів відкритості, співучасті, підзвітності, ефективності, погодженості. Практична реалізація цих принципів створює умови для входження до європейського адміністративного простору, утвердження демократичного урядування. Концепція «Good Governance» може бути використана як методологічна основа для розробки нової моделі управлінської взаємодії територіальних органів влади та організацій громадянського суспільства.

Усе зазначене дає певні орієнтири для осмислення специфічних особливостей державного управління освітою та обґрунтувати власне розуміння «державного управління інноваційним розвитком освіти» як цілеспрямованого, послідовного і системного впливу органів державного управління на процеси в освіті з метою забезпечення її інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності в глобальному освітньому середовищі.

З аналізу наукових джерел випливає, що на даний час практично відсутня теоретико-методологічна модель макrorівня державного управління інноваційним розвитком освіти.

У **другому розділі** – *«Державне управління інноваційним розвитком освіти: зарубіжний та вітчизняний досвід»* – узагальнено сутнісні особливості соціальних практик регулювання інноваційних освітніх процесів у провідних інноваційних країнах світу – США та Німеччині; проаналізовано чинну нормативно-правову базу щодо забезпечення інноваційної освітньої діяльності та досліджено сучасний стан державного управління інноваційним розвитком освіти в Україні, а також визначено та обґрунтовано основні його етапи за роки незалежності.

Проведений у дисертації аналіз основних тенденцій розвитку сучасної освіти в США та Німеччині свідчить, що стратегічними орієнтирами сучасної освітньої політики цих країн є створення гнучких умов для навчання та заохочення кращих стандартів в освіту, забезпечення різноманітності якісних освітніх послуг для набуття нових знань протягом усього життя, сприяння інноваційній культурі й творчості в освіті та вкладання значних інвестицій в освітню галузь. Завдяки чітко вибудованим стратегіям ІРО та спільним зусиллям влади й громадськості у цих країнах створено належні умови для прискореного просування в нову еру нанотехнологій.

Що стосується України, то в становленні й утвердженні державного управління ІРО за роки незалежності (з 1991 р. – до теперішнього часу) можна виокремити декілька етапів. Перший етап

охоплює 1991-1998 роки, коли відбувається закладення концептуальних основ ІРО в стратегічному документі Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). На другому етапі (1999-2004 рр.) інтенсивно розробляється правова база щодо упорядкування інноваційної освітньої діяльності, визначаються пріоритети ІРО (приймаються знакові державні документи: Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України (1999 р.), «Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» (2000 р.), Закон України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.), Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.). Третій етап (з 2005 року – до теперішнього часу) пов'язаний з розробкою нових стратегічних орієнтирів інноваційної політики держави на глобалізаційні виклики суспільства (приєднання України до країн-учасниць Болонського процесу, запровадження зовнішнього незалежного оцінювання в середній школі; проведення парламентських слухань щодо «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (2009 р.), прийняття Концепції розвитку національної інноваційної системи (2009 р.), Указ Президента України від 30 вересня 2010 р. № 926/ 2010 «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» та ін.).

Проте, за рейтингом Європейського інноваційного табло Україна знаходиться в останній за рівнем інновативності четвертій групі – «країни, що рухаються навздогін» зі значенням індексу 0,23. До цієї групи входять: Угорщина – 0,24, Росія – 0,23, Латвія – 0,22, Польща – 0,21, Хорватія, Греція – 0,20, Болгарія – 0,19, Румунія – 0,16, Туреччина – 0,08. У порівнянні з іншими країнами ЄС відставання України становить: від «країн-лідерів» – приблизно у 3 рази (Швеція – 0,68), від «країн-послідовників» – у 2 рази (Великобританія – 0,48), від країн «помірні інноватори» – у 1,6 рази (Норвегія – 0,35). У рейтингу Глобального індексу інновацій («Global innovation index») у 2008-2009 рр. Україна займає 79 місце серед 130 країн.

Проведений аналіз законів, концепцій та стратегічних освітніх програм України стосовно забезпечення ІРО свідчить про розпорошеність законодавчої бази, неточність окремих формулювань, розбіжність в інтерпретації деяких положень, дублювання повноважень міністерств і відомств. Функції місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування взагалі не спрямовані на здійснення ІРО. Для забезпечення організаційних та правових засад державного регулювання інноваційної діяльності необхідно уточнити поняття «інноваційний розвиток освіти» та «державна інноваційна політика».

У **третьому розділі** – «Удосконалення державного управління інноваційним розвитком освіти в Україні» – проаналізовано виклики та можливі реакції щодо удосконалення державного управління ІРО, теоретично обґрунтовано необхідність упровадження для цього функціональної моделі, з'ясовано переваги та ризики процесів децентралізації ІРО; сформульовано концептуальні положення стосовно перспектив розвитку державного управління ІРО в Україні.

Головними проблемами, які гальмують сьогодні інноваційні процеси в системі освіти України, є те, що вона позбавлена загально визнаної концепції інноваційного розвитку. Інноваційні процеси здійснюються без ґрунтового аналізу світового досвіду, характеризуються невизначеністю важелів впливу на їх розвиток. Існує розрив між наукою і практикою, інновації не мають належної фінансової підтримки. Освіта позбавлена гнучкого управління на основі чітко розподілених повноважень органів управління освітою, відсутнє розмаїття мережі навчальних закладів та різноманітних альтернативних освітніх програм, не вистачає висококваліфікованих кадрів, особливо в сільській місцевості, не відповідає вимогам сучасності матеріально-технічна база, чимала кількість шкіл залишається поза межею доступу до всесвітньої мережі Інтернет.

Стан державного управління інноваційними процесами у вітчизняній освіті не можна визнати задовільним. Впровадження інновацій відбувається уповільнено та хаотично. Інноваційні освітні проекти та програми не проходять належної експертизи та попередньої експериментальної перевірки. Чинні закони та нормативно-правові акти щодо проведення інноваційної освітньої діяльності не забезпечують їй відповідного правового поля і не додають позитивних імпульсів для генерування інновацій. Процедура проведення інноваційної діяльності позбавлена правової відповідальності за її здійснення.

Дієвою реакцією на зазначені виклики може стати розробка нового Закону України «Про інноваційний розвиток освіти», який би відповідав не лише сучасним, а й майбутнім викликам суспільства, забезпечував правові й організаційні засади державного управління ІРО, стимулював активність суб'єктів інноваційної освітньої діяльності й гарантував освіті інноваційну стабільність. Цей закон, по-перше, повинен стосуватися виключно освіти і містити єдину наскрізну стратегічну ціль для всіх рівнів освіти (від дошкільної до післядипломної); по-друге, у ньому слід виділити спеціальний розділ «Відповідальність у системі управління освітою», де чітко прописати відповідальних на всіх задіяних рівнях, а саме: «Інституційний рівень (рівень навчального закладу)», «Громадське самоврядування (об'єднання освітян, недержавні організації, ЗМІ, батьківські ради)», «Органи місцевого самоврядування», «Місцеві органи виконавчої влади», «Центральні органи виконавчої влади»); по-третє, окремого законодавчого врегулювання потребують «Підвищення кваліфікації вчителів» та «Освіта дорослих» тощо. Закон для освіти з новою структурою дозволить уникнути дублювань, розпорошеності в законодавчих актах, сконцентрувати увагу освіти на досягнення результату.

Загально визнано науковцями, що головним проявом демократизації управління, у тому числі й управління освітою, є процес децентралізації. У дисертації досліджуються переваги та ризики децентралізованого управління ІРО (табл. 1), що дозволяє обґрунтувати функціональну модель державного управління ІРО (рис.1).

Порівняння переваг та ризиків децентралізованого управління ІРО

№ п/п	Переваги	Ризики
1	Краща обізнаність місцевих органів управління з освітніми проблемами на територіальному рівні дозволяє сформувати чіткий механізм реалізації освітньої політики	Недостатність висококваліфікованих управлінських кадрів на місцях з відповідними знаннями та вміннями, складнощі у формуванні команди професіоналів, яка б здійснювала ефективне управління
2	Розвиток освіти відбувається у відповідності до місцевих потреб соціально-економічних змін	Різний рівень інноваційного розвитку освіти в різних регіонах, загрози неврахування глобальних тенденцій розвитку освіти
3	Реальні можливості для активного ініціювання та упровадження нововведень	Зниження належного контролю центральних органів управління може сприяти інноваційному хаосу в освіті
4	Пряме й оперативне реагування на вирішення проблем, усунення затримки в ухваленні управлінських рішень	Ризики прийняття поспішних непрофесійних рішень
5	Налагодженість тісного зворотнього зв'язку між суб'єктом і об'єктом управління, їх співпраці	Формальні підходи до вирішення проблем на місцях, зниження дисципліни й відповідальності
6	Ефективний розподіл на власний розсуд коштів місцевими органами на фінансування освіти	Різний обсяг фінансування освіти в регіонах, загрози фінансового свавілля
7	Скорочення бюрократичного апарату в системі управління освітою, уникнення дублювання повноважень, економія бюджетних коштів	Ризики дезорганізації у функціонуванні системи освіти

Під «моделлю управління» у даному дослідженні розуміється зразок або схема, за якою має виглядати ефективна система управління з її впливами на об'єкт управління та здатністю адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, щоб керована система могла досягати поставлених цілей і стійко розвиватися.

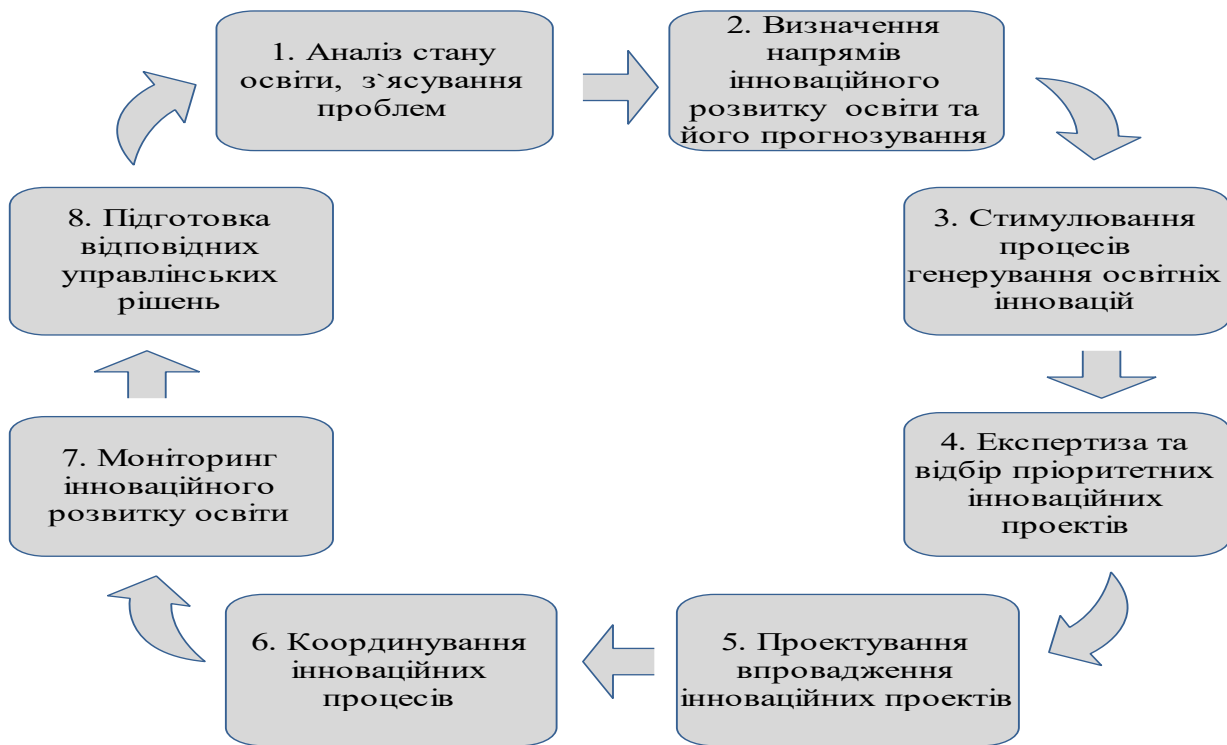

Рис. 1. Функціональна модель державного управління інноваційним розвитком освіти.

У функціональній моделі державного управління ІРО виокремлюються вісім складових: (1) *аналіз стану освіти, з'ясування проблем* стосується визначення поточного стану викликів, формулювання мети, завдань, принципів, дослідження основних показників розвитку освіти в порівнянні з міжнародними стандартами, сильних і слабких її сторін; (2) *визначення напрямів ІРО та його прогнозування* пов'язане з відбором стратегії й обґрунтуванням пріоритетних напрямів інноваційного розвитку в контексті глобальних змін у світовому освітньому просторі; (3) *стимулювання процесів генерування освітніх інновацій* передбачає визначення конкретних заохочувальних стимулів (матеріальних, кар'єрних тощо) для інноваторів, усіх задіяних у проведенні інноваційної діяльності; (4) *експертиза та відбір пріоритетних інноваційних проектів* вимагає упровадження сучасних технологій оцінки інноваційних проектів для ретельної їх фільтрації з виявленням кращих; (5) *проектування впровадження інноваційних проектів* стосується визначення та створення сприятливих умов для упровадження проектів, проведення організаційних заходів щодо цього та виявлення факторів, які можуть гальмувати упровадження

інновацій; (6) *координування інноваційних процесів* пов'язане з організацією поточного контролю упровадження інновацій та внесенням за потреби коректив до перебігу інноваційної діяльності відповідно до визначених етапів інноваційного проекту; (7) *моніторинг IPO* передбачає визначення ступеня досягнутості мети в цілому, виявлення причин можливих відхилень та обґрунтування необхідних змін у пріоритетах інноваційного розвитку; (8) *підготовка відповідних управлінських рішень* пов'язана з масовим упровадженням інновацій, їх багаторазовим повторенням чи збереженням у банках даних.

Функціональна модель державного управління інноваційним розвитком освіти в усій сукупності її складових дозволяє здійснювати системний і послідовний вплив органів державного управління на інноваційні процеси в освіті та спрямована на реалізацію основних принципів сучасної концепції «Good Governance».

ВИСНОВКИ

У сукупності одержані результати дослідження дозволяють розв'язати важливе науково-прикладне завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення державного управління IPO в Україні, і сформулювати наступні висновки та пропозиції:

1. Питання концептуальних засад державного управління IPO до цього часу залишається недостатньо розробленим, відтак, процес упровадження інновацій в освіту потребує реалізації цілеспрямованої послідовної державної політики, сучасних засобів впливу на сферу освіти із забезпечення її інноваційного розвитку та конкурентоспроможності в глобальному освітньому середовищі.

Сучасні освітні практики в розвинутих країнах світу характеризуються зручними для споживачів освітніх послуг умовами навчання, налагодженістю тісного співробітництва на всіх рівнях управління, чітким дотриманням наступності в розробленні й упровадженні інновацій та регулювання інноваційних процесів.

2. Головними причинами, які перешкоджають здійснювати дієве державне управління IPO в Україні, можна вважати: відсутність загальнодержавної інноваційної освітньої стратегії; недосконалість законодавчої бази; несформованість функцій скоординованого управління інноваційними процесами в освітній галузі; відсутність розподілу відповідальності органів управління на всіх рівнях (загальнодержавному, регіональному, місцевому, на рівні навчального закладу) за здійснення інноваційних процесів в освіті; проблема висококваліфікованих управлінських кадрів, здатних управляти інноваціями, та педагогів, готових упроваджувати інновації; дефіцит фінансової підтримки інноваційних проектів та заохочення інноваторів;

відсутність дієвих механізмів відбору інновацій та проведення експертизи інноваційних освітніх проектів.

3. Українська освіта потребує адекватної вимогам часу моделі управління, де б широка автономія місцевих органів влади поєднувалась із залученням до управління навчальних закладів, батьків та громадськості, що дозволить перейти від клієнтоспрямованого підходу (надавач-отримувач) у забезпеченні громадян освітніми послугами до партнерських стосунків, а також сприятиме обізнаності місцевих органів управління з освітніми проблемами, відповідності якості освіти місцевим потребам, затребуваності ініціативи та нововведень в освітній галузі, прямому й оперативному реагуванню на виникаючі виклики, ефективному використанню коштів, прийняттю професійних управлінських рішень тощо.

4. Потребують удосконалення правові засади державного регулювання інноваційної діяльності, оскільки у чинному законодавстві простежуються протиріччя, неточності формулювань, розмитість і дублювання окремих положень та повноважень різних рівнів органів управління, що призводить до неузгодженості їхніх дій у здійсненні послідовної державної інноваційної політики. Назріла необхідність розроблення Закону України «Про інноваційний розвиток освіти», який би відповідав викликам суспільства майбутнього, забезпечував правові й організаційні засади державного управління ІРО, стимулював інноваційну активність суб'єктів інноваційної освітньої діяльності й гарантував освіті інноваційну стабільність.

5. Теоретичні узагальнення й аналітичні висновки дозволили запропонувати функціональну модель державного управління ІРО, яка спрямована на реалізацію основних принципів сучасної концепції державного управління «Good Governance» та створення відповідних умов для входження України до єдиного європейського освітнього простору.

6. Перспективи державного управління ІРО в Україні мають вибудовуватись на основі концептуальних теорій інноваційного розвитку суспільства, відповідно до його інноваційних інтенцій і включають такі головні завдання: (1) створення умов для генерування інновацій; (2) виявлення проривних освітніх інновацій, експериментальне визначення меж їхнього застосування в локальних умовах та масового упровадження в усіх навчальних закладах; (3) адекватне оцінювання наслідків від упровадження кожної інновації та розробка дієвих технологій відсіювання фіктивних інновацій на початковому етапі; (4) забезпечення масштабного охоплення інноваційними процесами на всіх рівнях освіти та в усіх регіонах задля утвердження лідерських позицій освіти й країни у світі.

7. Реалізація державної інноваційної освітньої політики в Україні вимагає здійснення послідовних науково обґрунтованих дій: розробка стратегії ІРО – уведення нового Закону України «Про інноваційний розвиток освіти» – розробка концепції ІРО – створення масштабних освітніх мегапроектів для забезпечення багатоманітності освітніх послуг – підготовка та перепідготовка

управлінських кадрів, здатних генерувати інновації, здійснювати відбір проривних інновацій та управляти ними – формування організаційної структури ІРО – визначення функцій, принципів, методів впливу на інноваційну діяльність – визначення джерел фінансування інноваційної освітньої діяльності – забезпечення належного рівня захисту інтелектуальної власності – розподіл відповідальності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на всіх рівнях за організацію, координацію інноваційної діяльності та її моніторинг.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях:

1. Гладка Т.І. Освіта в інноваційній політиці ФРН / Т.І. Гладка // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – № 2 (36). – С. 313-317.

2. Гладка Т.І. Законодавче та нормативно-правове забезпечення інноваційного розвитку освіти в Україні / Т.І. Гладка // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – № 1 (37). – С. 235-243.

3. Гладка Т.І. Інноваційний розвиток освіти як об'єкт державного управління [Електронний ресурс] / Т.І. Гладка // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 4. – Режим доступу до журн. : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=130>

4. Гладка Т.І. Стратегічні цілі освітньої політики США / Т.І. Гладка // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – ОРІДУ. Випуск 2 (42). – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. – С. 33-36.

5. Гладка Т.І. Функціональна модель державного управління інноваційним розвитком освіти / Т.І. Гладка // Інвестиції : практика та досвід. – 2010. – № 20. – С. 101-104.

Статті в інших виданнях, матеріали конференцій, тези доповідей:

6. Гладка Т.І. Проблеми державного управління інноваційним розвитком освіти: законодавчий аспект / Т.І.Гладка // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України : тези доповідей наук.-практ. конф. (Київ, 27-28 трав. 2010 р.). – К. : Нора-Друк, 2010. – С. 11-15.

7. Гладка Т.І. Основні засади державної освітньої політики в контексті інноваційних змін сучасного суспільства / Т.І.Гладка // Державне управління та місцеве самоврядування : тези X Міжнар. наук. Конгресу (м. Харків, 26 берез. 2010 р.). – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – С. 343-344.

8. Гладка Т.І. Децентралізація управління в освіті: переваги та ризики / Т.І. Гладка // Демократичне врядування: наука, освіта, практика : матеріали наук-практ. конф. за міжнар. участю

(м. Київ, 29 трав. 2009 р.) : у 4 т. / за заг. ред. В.П. Приходька, С.В. Загороднюка. – К. : НАДУ, 2009. – Т.4. – С. 104-106.

9. Гладка Т.І. Система управління освітою чи управління в системі освіти: колізії законодавчого поля / Т.І.Гладка // Управління в освіті : тези доповідей IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 23-24 квіт. 2009 р.). – Львів : Вид-во ДЦ МОНУ, 2009. – С. 61-62.

10. Гладка Т.І. Від розмитих законодавчих актів про вчорашню освіту до чітко прописаного закону для розвитку інноваційної освіти [Електронний ресурс] / Т.І.Гладка // Біла книга національної освіти. Ч.2 (Сили змін та вектори руху до нової освіти України) ; упоряд. В. Громовий. – К. : Міжнародний благодійний фонд «Україна – 3000», 2009. – С. 39-43. – Режим доступу : <http://www.ukraine3000.org.ua/img/forall/Ped.pdf>

11. Гладка Т.І. Освіта під маркою «made in USA», або що рухає американську освіту» / Т.І.Гладка // Управління освітою. – 2009. – № 13 (217). – С. 28-31.

12. Гладка Т.І. Інноваційні інтенції розвитку освіти / Т.І.Гладка // Державне управління та місцеве самоврядування : тези VIII Міжнар. наук. Конгресу (м. Харків, 27-28 берез. 2008 р.). – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2008. – С. 126-127.

13. Гладка Т.І. Інноваційна діяльність і гуманізація освіти: філософський аспект / Т.І. Гладка // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. – Випуск 15. – С. 172-177.

14. Гладка Т.І. Інноваційна освітня діяльність та її місце на ринку освітніх послуг / Т.І.Гладка // Економіка освіти і освітня діяльність : матеріали Всеукр. семінару (м. Полтава, 8 груд. 2006 р.). – Полтава : ПОППО, 2006. – С. 11-12.

15. Гладка Т.І. Шлях до цікавого навчання – через впровадження педагогічних інновацій / Т.І.Гладка // Педагогіка математики і природознавства : зб. статей VIII-IX Всеукр. читань, присвячених пам'яті М.В. Остроградського (м. Полтава, 7-8 жовт. 2004 р., 26-27 жовт. 2005 р.). – Полтава, 2005. – С. 183-185.

16. Гладка Т.І. Експериментальна діяльність – важлива умова розвитку навчального закладу для творчої обдарованості / Т.І.Гладка // Імідж сучасного педагога. – 2004. – № 6 (45). – С.39-41.

Інформаційно-методичні збірники:

17. Гладка Т.І. Здійснення інноваційної діяльності та проведення педагогічних експериментів у загальноосвітніх навчальних закладах : метод. рек. / Т.І.Гладка. – Полтава : ПОППО, 2006. – 28 с.

18. Гладка Т.І. Учнівські олімпіади – важливий показник якості освіти Полтавщини : інформ.-анал. зб. / Т.І.Гладка. – Полтава : ПОППО, 2004. – 48 с.

АНОТАЦІЯ

Гладка Т.І. Державне управління інноваційним розвитком освіти в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 – теорія та історія державного управління. – Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Харків, 2011.

У дисертаційній роботі науково обґрунтовано теоретичні положення та сформульовано практичні рекомендації щодо удосконалення державного управління інноваційним розвитком освіти в Україні. На підставі проведеного аналізу українських і зарубіжних наукових джерел уточнено зміст понять «інноваційний розвиток освіти» та «державне управління інноваційним розвитком освіти».

Розроблено функціональну модель державного управління інноваційним розвитком освіти, якою визначено логічні етапи, що в сукупності дозволяють здійснювати цілеспрямований, послідовний і системний вплив органів державного управління на процеси в освіті з метою забезпечення її інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності в глобальному освітньому середовищі.

Досліджено чинну нормативно-правову базу, що стосується державного управління інноваційним розвитком освіти в Україні та надано пропозиції для її вдосконалення. Здійснено періодизацію етапів розвитку державного управління інноваційним розвитком освіти в Україні за роки незалежності.

Узагальнено досвід інноваційної освітньої політики в провідних країнах світу (на прикладі США та ФРН), виявлено переваги та ризики процесів децентралізації управління інноваційним розвитком освіти. Запропоновано концептуальні положення щодо перспектив розвитку державного управління інноваційним розвитком освіти в Україні.

Ключові слова: інноваційний розвиток освіти, державне управління інноваційним розвитком освіти, теорія та історія державного управління, етапи розвитку державного управління інноваційним розвитком освіти, переваги та ризики процесів децентралізації управління інноваційним розвитком освіти, функціональна модель державного управління інноваційним розвитком освіти.

АННОТАЦИЯ

Гладкая Т.И. Государственное управление инновационным развитием образования в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата наук по государственному управлению по специальности 25.00.01 – теория и история государственного управления. – Харьковский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины. – Харьков, 2011.

В диссертационной работе исследуются теоретические положения и формулируются практические рекомендации по совершенствованию государственного управления инновационным развитием образования в Украине. На основании проведенного анализа украинских и зарубежных научных источников уточняется содержание понятий «инновационное развитие образования» и «государственное управление инновационным развитием образования». В контексте рассмотрения этих понятий осмысливается сущность «образовательной инновации», «инновационного процесса», «инновационной образовательной деятельности».

Обосновываются концептуальные положения, которые касаются формирования государственного управления инновационным развитием образования, выявляются малоисследованные его теоретические и прикладные аспекты. Получено вывод о том, что в настоящее время фактически отсутствует теоретико-методологическая модель макроуровня государственного управления инновационным развитием образования, а инновационные процессы в образовании происходят замедленно и несколько хаотично.

Проанализировано нормативно-правовую базу, где легитимизируется государственное управление инновационным развитием образования в Украине, определены неточности, расхождения и пробелы в действующих законодательных документах, представлены предложения относительно их устранения.

Произведен анализ современного состояния государственного управления инновационным развитием образования в Украине, систематизированы его основные проблемы. Анализ свидетельствует о несогласованности действий органов исполнительной власти при реализации научно-технологических и инновационных приоритетов государства, что ставит под сомнение саму возможность осуществления последовательной государственной инновационной политики в сфере образования.

Осуществлена периодизация этапов развития государственного управления инновационным развитием образования в Украине за годы независимости.

Обобщен опыт инновационной образовательной политики в ведущих странах мира (на примере США и ФРГ), выявлены преимущества и риски децентрализации управления инновационным развитием образования.

На основе зарубежного опыта регулирования инновационных процессов и проведенного анализа отечественного состояния государственной инновационной политики в сфере образования предложено функциональную модель государственного управления инновационным развитием образования, позволяющую осуществлять целенаправленное, последовательное и системное влияние органов государственного управления на процессы в образовании с целью обеспечения его инновационного развития и повышения конкурентоспособности в глобальной образовательной среде.

Изложены концептуальные положения, которые связаны с перспективами развития государственного управления инновациями в сфере образования в Украине и даны рекомендации по их реализации.

Ключевые слова: инновационное развитие образования, государственное управление инновационным развитием образования, теория и история государственного управления, этапы развития государственного управления инновационным развитием образования, преимущества и риски децентрализации управления инновационным развитием образования, функциональная модель государственного управления инновационным развитием образования.

ANNOTATION

Gladka T.I. Public Administration of Innovative Development of Education in Ukraine. – Manuscript.

A dissertation for getting a scientific degree of Candidate of Sciences in Public Administration following the speciality 25.00.01- Theory and History of Public Administration.- Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration Attached to the Office of the President of Ukraine. – Kharkiv, 2011.

Theoretical statements are scientifically substantiated and practical recommendations concerning improvement of public administration of innovative education development in Ukraine are formulated in the dissertation. Content of notions “innovative education development” and “public administration of innovative education development” is specified on the basis of carried out analysis of Ukrainian and foreign scientific sources.

The functional model of public administration of innovative education development is worked up which determines logical stages allowing bodies of public administration to perform purposeful,

consistent, system influence on processes in education for the purpose of ensuring its innovative development and increasing competitiveness in global educational surrounding.

The valid normative legal basis concerning public administration of innovative education development in Ukraine is researched and suggestions about its improvement are submitted. The periodization of stages of development of public administration of innovative education development in Ukraine during years of Independence is carried out.

The experience of innovative education policy in the leading world countries (using as examples the USA and Germany) is summed up, advantages and risks of decentralization processes of administration of innovative education development are revealed. Conceptual statements concerning prospects of development of public administration of innovative education development in Ukraine are suggested.

Key words: innovative education development, public administration of innovative education development, theory and history of public administration, stages of development of public administration of innovative education development, advantages and risks of decentralization processes of administration of innovative education development, the functional model of public administration of innovative education development.

Відповідальний за випуск *Корженко Володимир Васильович*

Підписано до друку 02.08.2011 р.

Папір офсетний. Друк трафаретний.

Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Формат 60x84 ¹/₁₆. Зам. № 547.

Віддруковано з оригінал-макета в ТОВ “Фірма “Техсервіс”.

Адреса: 36011, м. Полтава, вул. В. Міщенко, 2.

Тел.: (0532) 56-36-71.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

серія ДК № 3356 від 25.12.2008 р.